

τράμ

ΕΝΑ ΟΧΗΜΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1977 • ΔΕΥΤΕΡΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ • ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΕΥΧΟΣ

Γιώργος Σεφέρης

Ἄγωνία 932

ἢ ,

ΜΕ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΤΟΥ Σ. Θ.

Ὅταν δέν ἄντεχα πιά μου ἦρθε στό νοῦ ἡ Ἐλένη τῆς Σπάρτης, βγήκα καί κατέβηκα πρὸς τό ποτάμι. Τό ἀπόγεμα εἶταν πολὺ βαρὺ.

Ὁ οὐρανὸς χαμήλωνε, χαμήλωνε χωρὶς ν' ἀποφασίζει νά χαμηλώσει τέλος ὡς τὰ κεφάλια μας καί νά μᾶς ἀποτελειώσει. Στὶς ἄκρες στὸν ὀρίζοντα ἀνατρίχιαζαν σπάνιες ἀστραπές. Μά γιατί τὰ χαλασμένα δόντια φαίνονται περισσότερο μέσα σὲ τούτη τὴν πηχτὴ ἀτμόσφαιρα; Ἀπὸ τό παραπέτο τοῦ γιοφυριοῦ ὅπου ἔμεινα ὡρα ἀκουμπησμένος κοίταζα κάτι γκρίζα γλαρόνια νά στέκονται ἀκίνητα πάνω στὶς πέτρες τῆς ὄχθης, ν' ἀνοίγουν ξαφνικά ἕνα ἕνα τὰ φτερά τους, νά βουτοῦν, κι ἔπειτα νά φεύγουν μακριά. Ἀπὸ αὐτό τό ἴδιο γιοφύρι εἶχα δεῖ τὴν Ἐλένη τῆς Σπάρτης. Εἶταν ἕνα ρωμαλεὸ ρυμουλκὸ· τό ὄνομά του γραμμένο μὲ βρώμικα, κεφαλαῖα γράμματα. Εἶχε περάσει ἀργά κάτω ἀπ' τὰ πόδια μου, καθὼς οἱ ἄγγελοι μαρμάρωναν ψηλά πάνω σ' ἕνα μεγάλο καινούργιο οἰκοδόμημα. Πιὸ κοντά μου ἕνας κίτρινος δίσκος στὴν κορυφή τοῦ πύργου ἔδειχνε τὴν ὡρα. Τό ποτάμι ἔμοιαζε καί τότε ἀκίνητο καί μὲ παρακινούσε ἀνεξήγητα νά συλλογίζομαι τοὺς τυφλοὺς. Ὅμως

*Torment

*Les Bourgeois de Calais
του Rodin.

τούτη τή φορά δέν πέρασε ή Έλένη τής Σπάρτης. Κουράστηκα νά συλλαβίζω όνόματα στά πλεούμενα πού κατέβαιναν τό ρέμα· μαοῦνες καί μαοῦνες φορτωμένες ζωοτροφίες γιά ἐκείνους πού ἀπό χρόνια ἔχουν χορτάσει καί μιά μυρωδιά κάρβουνου, ὅπως σέ κλειστή κάμαρα τό χειμώνα. Τέλος φάνηκε μιά μέ ἀλλόκοτο σχῆμα, εἶχε πλῶρη καί πρύμη δυό κολοσσαϊά κουπιά· δυό μισόγυμνοι ἀνθρώπινοι ὄγκοι κρεμασμένοι στήν ἄκρη τους πάλευαν νά τά ἐξημερώσουν· τό ὄνομα τής μαοῦνας μεταφρασμένο στή γλώσσα μας θά σήμαινε «βάσανο» ἢ «ἀγωνία»*. Ἄνασκηώθηκα νά φύγω. Ἕνα κόκκινο λεωφορεῖο πέρασε τραντάζοντας τό πλατύ γιοφύρι. Τό κοίταξα καθώς ἔρχονταν νά μέ προσπεράσει· εἶταν γεμάτο καί στά δυό πατώματα. Στό πλευρό του μιά διαφήμιση ἔλεγε μέ παχειά γράμματα «Men who are afraid to live». Παρακάτω δέν μπόρεσα νά διαβάσω. Προχώρησα πρὸς τό μικρό παρόχθιο κῆπο πού τόν σημαδεύει* τό μπρούντζινο σύμπλεγμα τοῦ περιώνυμου Γάλλου γλύπτη τοῦ περασμένου αἰώνα, ἐκεῖ πού κατεβαίνουν τά φτωχόπαιδα καί παίζουν.

Γιώργος Σεφέρης

Σ Χ Ο Λ Ι Α

Τό κείμενο αὐτό βρέθηκε στά κατάλοιπα τοῦ Γ. Σεφέρη καί τήν ἐντόπισή του τήν ὀφείλω στήν κ. Μαρώ Σεφέρη πού θυμῆθηκε μιά σχετική συζήτησή μου μέ τόν ποιητή.

Γραμμένο σέ τρία μικρά φύλλα λευκοῦ χαρτιοῦ, βρίσκεται ἀνάμεσα σέ ἄλλα κείμενα διαφόρων κατηγοριῶν πού περιέχονται σ' ἓνα φάκελο. Στή δεξιά μεριά τοῦ ἐξωφύλλου τοῦ φακέλου καί σέ τρεῖς ἀράδες σημειώνονται: *Γιώργος Σεφεριάδης/NOTE BOOK/Ὀχτώβρης 1931-32 ἢ 33*. Στό πρῶτο ἐσωτερικό φύλλο (χαρτόνι) καί στή ἐπάνω δεξιά μεριά, καί σέ τρεῖς γραμμές, πάλι, εἶναι σημειωμένα: *ΣΤΡΑΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΙΝΟΣ/(17 Ὀκτωβρίου 1931)/πεζά*. Στήν πίσω πλευρά τοῦ ἴδιου ἐσωφύλλου καί στό κάτω μέρος τῆς σελίδας, εἶναι γραμμένα (καί ὕστερα σθησμένα μέ διαφορετικό μελάνι):

v—χρησιμοποιημένα

+—σχέδια ἀχρησιμοποίητα

Δέν προτίθεμαι νά μπῶ στά οἰκόπεδα τῶν φιλολόγων. Μέ ὅ,τι σημειῶνω θέλω ἀπλῶς νά ἐντοπίσω τό κείμενο, καί συγχρόνως νά ὑποστηρίξω τήν ἀπόψή μου (πού ἀποκόμισα φυλλομετρώντας τόν φάκελο), ὅτι τά κείμενα πού περιέχει δέν προορίζονταν ἀπό τόν Σεφέρη γιά δημοσίευση, τουλάχιστον στή μορφή πού βρίσκονται.

Πιστεύω ὅτι γιά τόν ἀναγνώστητόν ἐξοικειωμένο μέ τό ἔργο τοῦ Σεφέρη, θά ἔγινε φανερό ὅτι τό κείμενο (πού εἶχε τήν καλοσύνη νά μοῦ ἐπιτρέψει νά παρουσιάσω ἢ κ. Μαρώ Σεφέρη) εἶναι ἓνα «πρόχειρο» κείμενο τοῦ ποιητή, ἓνα εἶδος «πρώτου σχεδιάσματος». Ἄς ἐπιχειρήσω λοιπόν μερικές ἀρχικές παρατηρήσεις.

Από την χρονολόγηση του φακέλου (στόν οποίο ανήκει τό κείμενο) προκύπτει αναμφισβήτητα ὅτι ὁ ποιητής βρισκόταν τότε στό Λονδίνο*. Καί μιά ἐπιπόλαιη ὁμως ἀνάγνωση τοῦ κειμένου, μέ τό πλωτό ποτάμι καί τή γέφυρα πού τή διασχίζουν λεωφορεῖα μέ διαφημίσεις στά ἀγγλικά, δείχνει πῶς μάλλον αὐτός πρέπει νά εἶναι ὁ χώρος του. Ὁ παρόχθιος κήπος, στόν ὅποιο βρόκεται τό ἀγαλμα τοῦ Ροντέν, ἐπιτρέπει νά ἐντοπιστεῖ γιά ποιὰ γέφυρα τοῦ Τάμεση πρόκειται. Ἔτσι μπορεῖ ἴσως νά φανεῖ ἂν ἡ «τοπογραφία» τοῦ Σεφέρη ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματικότητα ἢ ἔχει προκύψει ἀπό ἀνασυνθέσεις της**. Δηλαδή ἀπό τό σημεῖο παρατήρησης, (τό παραπέτο τῆς συγκεκριμένης γέφυρας), κατά πόσον βλέπεται τό «μεγάλο καινούργιο οἰκοδόμημα», ὁ «κίτρινος δίσκος», πού «ἔδειχνε τήν ὥρα», καί νά ἀποκρυπτογραφηθεῖ ἡ σκοτεινή (κατά τήν κρίση μου) φράση πού ἀναφέρεται στή «χαλασμένα δόντια» (πιθανῶς κάποιες προεξοχές). Ὅλα αὐτά μπορεῖ νά βοηθοῦν νά δοῦμε στό πῶς μορφώνει ἐκεῖνα τά χρόνια, ὁ Σεφέρης, τό «σκηνικό» γιά νά ἐγγράψει μιά κατάσταση.

Ἄς προχωρήσουμε. Τή φράση «Ἐλένη τῆς Σπάρτης», πού ἐπαναλαμβάνεται τρεῖς φορές στό κείμενο, τή συναντάμε, στόν Σεφέρη (καί μάλιστα μέ κεφαλαῖα γράμματα) στό ποίημα «Πέμπτη» ἀπό τή σειρά «Σημειώσεις γιά μιά ἐβδομάδα». (Στήν ὄγδοη ἔκδοση, στίς σελ. 130-1). Ἀντιγράφω λίγους ἀπό τούς πιό σχετικούς στίχους:

*Πέρασαν ὅλα αὐτά βαριά καί τελειωτικά
σάν τίς μαοῦνες μέ τά ξεθωριασμένα ὀνόματα
ΕΛΕΝΗ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ, ΤΥΡΑΝΝΟΣ, GLORIA MUNDI
πέρασαν κάτω ἀπό τά γιοφύρια πέρα ἀπ' τίς καπνοδόχες
μέ δυό σκυφτούς ἀνθρώπους στήν πλώρη καί στήν πρύμνη
γυμνοῦς ὡς τή μέση*

Παρατηροῦμε τίς ἀκόλουθες συμπτώσεις κειμένου καί τοῦ συνόλου τοῦ ποιήματος «Πέμπτη».

Μαοῦνες μέ τά ξεθωριασμένα ὀνόματα/ βρώμικα, κεφαλαῖα γράμματα, πλώρη καί πρύμνη, μέ δυό σκυφτούς ἀνθρώπους/ γυμνοῦς ὡς τή μέση/ δυό μισόγυμνοι ἀνθρώπινοι ὄγκοι.

Πιό ἐλεύθερα: οἱ μαοῦνες φορτωμένες ζωτροφίες, καί τό: «μόλις ξεχώριζαν τ' ἄρνιά κουλουριασμένα μηρυκάζοντας».

Ἐπίσης ἀπό τό σκηνικό ἔχει διατηρηθεῖ καί ὁ πύργος (μέ τό «κίτρινο» στοιχεῖο διαφοροποιημένο) καί τό ρολόι.

Θά μπορούσε νά βρεῖ κανεῖς κάποια συγγένεια στή διαφήμιση: Men who are afraid to live (Ἀνθρώποι πού φοβοῦνται νά ζήσουν) καί στή φράση: «Μή ρίχνετε τήν καρδιά σας στά σκυλιά».

Ὅμως ἓνα ἄλλο σημεῖο τοῦ κειμένου ἔχει περάσει στό ποίημα «Μέ τόν τρόπο τοῦ Γ.Σ.» καί, κατά τή γνώμη μου, μάς δείχνει τήν προέλευση τῆς τελευταίας λέξης τοῦ ποιήματος. Ὁλόκληρος ὁ τελευταῖος στίχος εἶναι:

Τό καρᾶθι πού ταξιδεύει τό λένε ΑΓ ΩΝΙΑ 937.

Τό ὄνομα τῆς μαοῦνας τοῦ Τάμεση «Torment» πού «μεταφρασμένο στή γλῶσσα μας θά σημαίνει ἄσσανο ἢ ἄγωνία» μέ μιά ἀκόμη μετάφραση-μεταφορά-μετατόπιση ἀπό τήν Ἀγγλία στήν Ἑλλάδα, πού τά πλεούμενά της ἔχουν, πολύ συχνά ὀνόματα ὅπως Ἅγιος Νικόλαος, Ἅγία Βαρβάρα, Ἅγιος κ.λ.π. μπορεῖ νά πάρει καί τή συλλαβική-ὀπτική μορφή:

ΑΓ ΩΝΙΑ

Ἔτσι ἐξηγεῖται πιστεῦω ἡ ἀνορθόδοξη γραφή τῆς λέξης Ἄγωνία κομμένη στά δυό, ὥστε νά παραπέμει στήν εἰκόνα τῶν ὀνομάτων πού ἔχουν (τότε ἀκόμη περισσότερο) τά πλεούμενά μας.

Καί ἔτσι μπορεῖ νά αἰτιολογηθεῖ ὁ δικός μου τίτλος πού θάζω στό κείμενο.

Καί τὰ δυό αὐτὰ ποιήματα ἀνήκουν στό «Τετράδιο Γυμνασμάτων». Μὲ τὴν εὐκαιρία πού κυκλοφόρησε τελευταία τὸ «Τετράδιο Γυμνασμάτων, β'» ἴσως εἶναι σκόπιμο νὰ δώσω καί τίς ἀκόλουθες πληροφορίες.

Ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ τόμου τοῦ «Τετρ. Γυμνασμάτων, Β» καθηγητὴς Γ. Π. Σαββίδης ἀναφέρεται (σ. 133) σ' ἓνα δακτυλογραφημένο τομίδιο, πού τοῦ εἶχε δώσει νὰ διαβάσει ὁ Σεφέρης, τὸ 1962, μὲ 18 ποιήματα καὶ τίτλο «Τετράδιο Γυμνασμάτων, Β'». Εἶχε τὴν καλοσύνη κι ἐμένα τότε νὰ μοῦ δώσει νὰ διαβάσω, ὁ Σεφέρης, τὸ τομίδιο ἐκεῖνο μὲ τὰ 18 ποιήματα, καὶ μοῦ εἶχε ἐπιτρέψει νὰ τὸ ἀντιγράψω. Ἔτσι βρίσκεται στὰ χέρια μου ἀντίγραφο τοῦ τομιδίου***, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα:

Τίτλος τοῦ τομιδίου εἶναι: ΠΑΡΑΛΕΙΠΟΜΕΝΑ (λήμματα ἀπὸ ἡμερολόγια)

καὶ στό κάτω μέρος τῆς σελίδας: ^{Ἀντίγραφο} τυπωμένο γιὰ τὸν

Ἄπ' ὅ,τι θυμάμαι ὁ Σεφέρης λογάριάζε νὰ το τυπώσει ἐκτός ἐμπορίου καὶ νὰ τὸ μοιράσει σέ στενὸ κύκλο.

Ἡ εἰκασία τοῦ καθ. Γ. Π. Σαββίδη ὅτι τὸ ποίημα μὲ τίτλο «Χάρυβδη», πού δὲν βρέθηκε, πῆρε πιθανῶς τὸν τελικὸ τίτλο «Τυφλός» εἶναι σωστὴ. Στὸ ἀντίγραφο μου ὑπάρχει τὸ ποίημα μὲ τίτλο «Χάρυβδη» καὶ οἱ πρῶτοι 9 στίχοι του συμπίπτουν μὲ τοὺς στίχους τοῦ ποιήματος «Τυφλός». Παραθέτω τὴν συνέχεια, ὡς τὸ τέλος, τοῦ ποιήματος:

*στὴν καταποντισμένη σύναξη· στὴν κάμαρα
τὸ λίγο φῶς χάνεται στὶς γωνιές σάν τὸ τυφλὸ περιστέρι*

*Θεέ μου τὰ πάντα σώνουνε στή Χάρυβδη τὴν τρομερή
κι οἱ μεγάλες ἀρετές καὶ τὸ μεγάλο κριμα.*

Ἐπιθέτω ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη γραφὴ τοῦ ποιήματος. Ἡ δευτέρη πῆρε τὸν τίτλο «Θεόφιλος» (ὅπου παραπέμπει ὁ Γ. Π. Σαββίδης στὶς «Μέρες τοῦ 1945-1951» σελ. 12) καὶ ἡ τρίτη πῆρε τὸν τίτλο «Τυφλός» (στὴν ὑπόψη ἔκδοσης στὶς σελ. 12-13).

Μικρὲς διαφορὲς γραφῆς βρίσκω σέ ἄρκετά ἀπὸ τὰ 18 ποιήματα. Ἄπ' ὅσο μπορῶ νὰ κρίνω τὸ μικρὸ τομίδιο τοῦ '62 ἔχει προγενέστερες γραφές. Ἰσως εἶναι σκόπιμο νὰ παραθέσω δυὸ παραλείψεις.

1) Στὸ ποίημα «Ἀγκυρανὸ μνημεῖο» (σελ.28) ὑπῆρχε τὸ μῶτο:

ΑΝΑΜΑΡΤΗΤΕ ΟΣ...
ΟΠΛΟΙΣ ΚΑΙ ΞΙΦΟΙΣ...
ΟΛΟΣ ΕΝ ΝΕΚΡΟΙΣ...
ΥΛΗ ΠΑΡΑΔΟΥΣ ΤΟ ΧΟ...

(Ναός Αὐγούστου, ἐπιγραφὴ τοῦ Εὐσταθίου)

2) Στὸ ποίημα «Γραμμένο μὲ τὸ μολύβι» (σελ. 34) ὑπῆρχε ὡς μῶτο:

ἐς Λάβραυνδα
(Ἡρόδοτος, V,119)

Νομίζω ἐδῶ ὅτι ἡ παραπομπὴ στὸν Ἡρόδοτο ἔχει οὐσιαστικὴ σημασία γιὰ τὴν ἔρμηνεία τοῦ ποιήματος (βλ. καὶ σελ. 189 τοῦ «Μέρες 1945-51»).

Ἀλέξ. Ἀργυρίου

*Βλ. Γ.Π. Σαββίδη: «Σχεδιάγραμμα χρονολογίας τοῦ Γ. Σεφέρη», περ. «Ἐποχές», Δεκ. 1963. Ἐπίσης: Γ. Σεφέρη: «Μέρες, Β', 24 Αὐγ. '31—12 Φεβρ. '34».

** Ἄν ἔχει προβεῖ δηλαδὴ σέ μεταθέσεις, παραλείψεις, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ νοσοκομείου τοῦ Δόν Χουάν, (Γκρέκα) Βλ. «Μέρες, Β'» σελ. 33.

*** Φωτοτυπημένα ἀντίγραφα τοῦ τομιδίου παρέδωσα στὸν καθ. Γ. Π. Σαββίδη, ἀρχὲς Ἰανουαρίου 1977.